

Voorwoord	8
Ten geleide	11

Oude Testament

Genesis

De schepping van de wereld Michelangelo	12
De schepping van Adam Michelangelo	16
Adam en Eva verdreven uit het paradijs Masaccio	20
Kain doodt Abel Titiaan Pietro Novelli	24
De zondvloed Nicolas Poussin	28
De ark van Noach Fresco van Saint-Savin-sur-Gartempe	32
De dronkenschap van Noach Giovanni Bellini	36
De toren van Babel Pieter Bruegel de Oude	40
Sodom en Gomorra Rafaël	44
Het offer van Isaak Caravaggio Rembrandt Marc Chagall	48
Het visioen na de preek Paul Gauguin	52
De verzoening van Jakob en Esau Peter Paul Rubens	56

Exodus

Mozes uit de Nijl gered Veronese	60
Het brandend braambos Nicolas Froment	64
De vijfde plaag van Egypte Joseph Mallord Turner John Martin	68
Doortocht door de Rode Zee Marc Chagall	72
Mozes toont de wetstafelen Philippe de Champaigne	76
De dans om het Gouden Kalf Lucas Van Leyden	80

Richteren

Simson en Delila Gustave Moreau	84
---	----

Samuël

David en Goliat | Titiaan | Aubin Vouet 88

Koningen

Het Salomonsoordeel | Nicolas Poussin 92
 De koningin van Seba | Piero della Francesca 96

Judith

Judith onthoofdt Holofernes | Caravaggio | Gustav Klimt 100

Daniël

Susanna en de ouderlingen | Jacopo Bassano | Théodore Chassériau 104

Nieuwe Testament

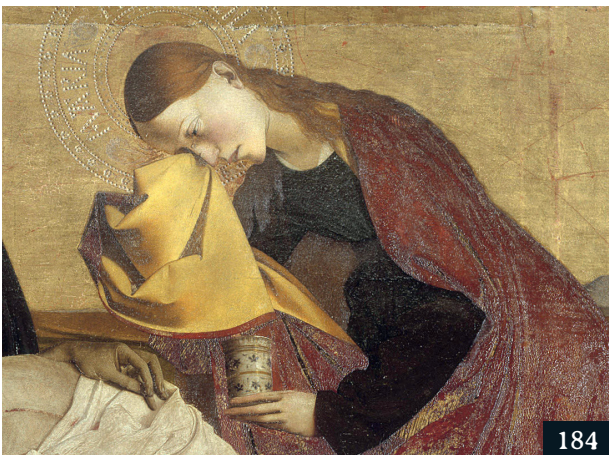
De vier evangeliën

De Annunciatie | Leonardo da Vinci | Caravaggio 108
 De Visitatie | Domenico Ghirlandaio 112
 Geboorte van Christus | Duccio di Buoninsegna 116
 De aanbidding der wijzen | Gentile da Fabriano 120
 De vlucht naar Egypte | Rembrandt 124
 De kindermoord te Bethlehem | Guido Reni 128
 Madonna met kind | Cimabue | Sandro Botticelli | Rafaël 132
 De doop van Christus | Piero della Francesca 136
 De bruiloft te Kana | Giotto di Bondone 140

Inhoudsopgave

144

184

208

De Transfiguratie Rafaël	144
De goede Samaritaan Vincent van Gogh Eugène Delacroix	148
De intocht van Christus in Jeruzalem Giotto di Bondone	152
Christus verdrijft de kooplui uit de tempel Jacob Jordaens	156
Christus en de overspelige vrouw Nicolas Poussin	160
Het Laatste Avondmaal Salvador Dalí Leonardo da Vinci	164
Christus op de Olijfberg Andrea Mantegna El Greco	168
Het verraad van Judas Schilder van de fresco's van Vic	172
De Geseling van Christus Piero della Francesca	176
De Kruisiging Matthias Grünewald Perugino Maurice Denis	180
Pietà Enguerrand Quarton	184
De Opstanding van Christus Hans Memling	188
De Hemelvaart van Christus Perugino	192

Handelingen

De bekering van Paulus Caravaggio	196
Pinksteren El Greco	200

Brieven (Petrus)

Het Laatste Oordeel Michelangelo Rogier van der Weyden	204
--	-----

Apocalyps

De val van de opstandige engelen Pieter Bruegel de Oude	208
---	-----

Begrippenlijst	212
Historisch overzicht	216
Register van Bijbelse namen en begrippen	220
Register van schildersnamen	220

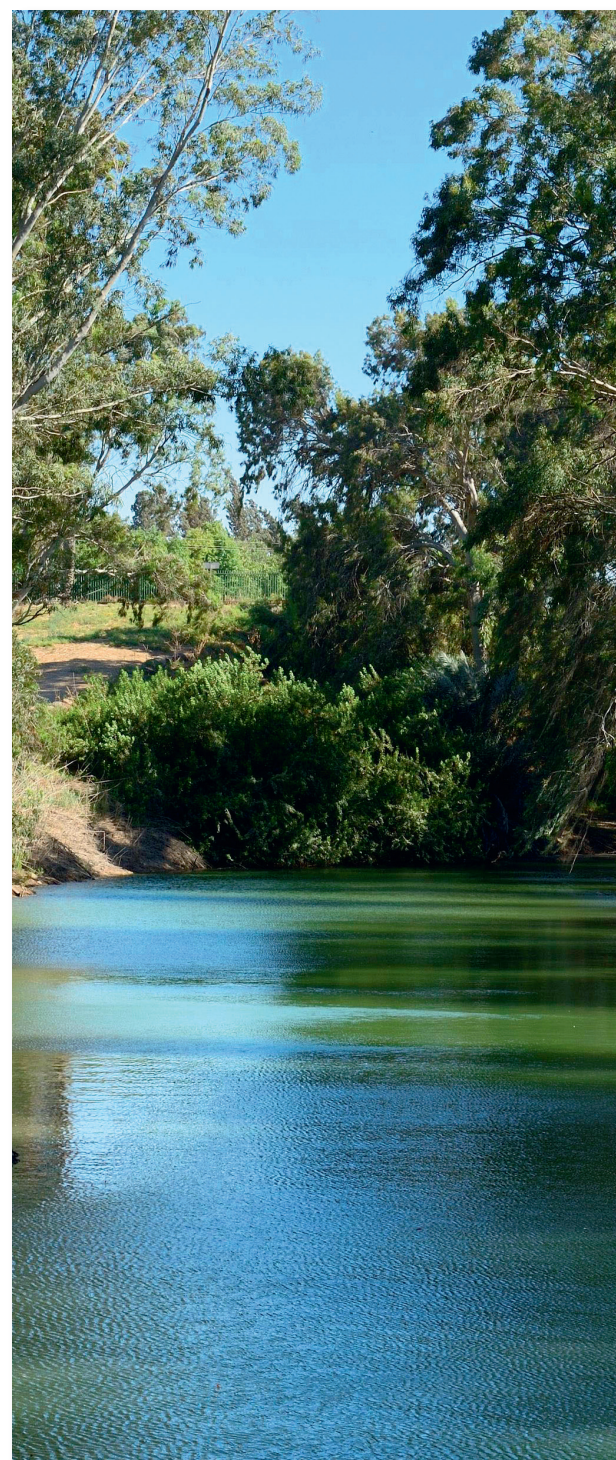
Via de schilderkunst kennismaken met de Bijbel of opfrissen wat we ons nog vaag herinneren... In de eerste decennia van het derde millennium blijkt de ambitie van dit boek minder verrassend dan het klinkt. Het zal niemand zijn ontgaan dat religie voor de meeste mensen in amper één generatie tijd een bijrol is gaan spelen. Het aantal gelovigen daalt, minder kinderen doen hun communie, mensen trouwen niet meer 'voor de kerk', scholen besteden minder aandacht aan godsdienstonderwijs. Geen wonder dat de kennis van de Bijbel en van christelijke gewoonten en gebruiken met sprongen achteruitgaat.

Tegelijkertijd zien we dat belangstelling voor kunstgeschiedenis en kunst in het algemeen sterk toeneemt. Daarvoor zijn allerlei factoren aan te wijzen. Kunstgeschiedenis wordt steeds vaker op middelbare scholen gedoceerd, universiteiten bieden allerlei studierichtingen aan op het vlak van kunst en cultuur, op de vele tv-zenders scoren kunstprogramma's hoog en meer vrije tijd en goedkope vluchten verleiden menigeen tot citytrips en vakanties met een cultureel stempel.

Die omdraaiing van prioriteiten – kunst is belangrijker geworden dan geloof en religie – is de eerste rechtvaardiging van dit boek. Maar hoe je het ook bekijkt, de Bijbelse geschiedenis is een van de fundamenteën van onze beschaving en van onze cultuur. Een leuke manier om weer eens naar die Bijbel te kijken is door dat te doen via de werken van de grootste schilders.

Dit boek wil twee vliegen in één klap slaan: én de kennis vergroten omtrent de culturele en spirituele schat die de Bijbel is én onze kunsthistorische bagage verrijken.

De Jordaan in Israël, de rivier waarin Christus zich liet dopen. ▶

De Bijbel, wat is dat ook alweer?

Misschien is het goed even te preciseren waarover we het precies hebben. Strikt genomen is de term 'Bijbel' geen echte titel, want *βίβλος* (biblos) betekent gewoon 'boek' in het Grieks. Dat is ook weer een beetje misleidend, want de Bijbel is niet één boek, maar een verzameling van enkele tientallen 'boeken'. Volgens de katholieke en protestantse canon telt de Bijbel 66 boeken, geschreven tussen de tiende eeuw v.C. en de tweede eeuw n.C. – dus in twaalfhonderd jaar tijd. Het is moeilijk voor te stellen hoe een boek waaraan ten tijde van Karel de Grote is begonnen en dat nu wordt afgerond, er qua vorm en inhoud zou uitzien...

Die lange wordingsgeschiedenis is niet de enige oorzaak van de diversiteit van de Bijbel. Hoewel al die boeken onder zeer uiteenlopende rubrieken zijn in te delen – theologie, geschiedenis, profetieën, poëzie, dogmatiek, evangeliën, briefwisselingen en visioenen om precies te zijn – kenmerken ze zich allemaal, ook binnen die categorieën zelf, door hun gevarieerde karakter, wat deels is terug te voeren op de verscheidenheid van hun auteurs. Het gaat om teksten in het Hebreeuws, Aramees of Grieks, om teksten die Hiëronymus rond het jaar 500 in het Latijn heeft vertaald – de Vulgaat – en om teksten die we pas duizend jaar later in de volkstaal mochten lezen.

De boodschap van de Bijbel geldt als bindmiddel van de joods-christelijke beschaving, maar als je kijkt naar zijn totstandkoming, dan is het geen verrassing dat diezelfde Bijbel ook aan de basis staat van eindeloze discussies en twisten. Wat dat betreft heeft de schilderkunst een groot voordeel: aangezien schilderwerken alleen de taal der beelden spreken, ontsnappen ze aan het probleem van de 'correcte interpretatie', iets wat je niet kunt zeggen van oude teksten die soms drieduizend jaar geleden zijn opgesteld in verdwenen talen.

Korte geschiedenis van het ‘boek der boeken’

De Bijbel mag dan inhoudelijk gecompliceerd zijn, de vorm is overzichtelijk. Het meestal vuistdikke boekwerk kent een heldere structuur in twee delen, het Oude en het Nieuwe Testament, die beide vier onderafdelingen tellen.

Het Oude Testament is de kroniek van de mensheid vanaf de schepping van de wereld tot aan Christus' geboorte. De 39 boeken ervan zijn onderverdeeld in vier groepen: de Pentateuch, de 'historische boeken' (de geschiedenis van het uitverkoren volk), de 'poëtische boeken' (gebeden en gezangen) en de 'profetische boeken' over de komst van de Messias. De Pentateuch – letterlijk 'vijf boeken' – is het fundament van de vroegste godsdienstgeschiedenis en telt inderdaad vijf delen. Genesis is het eerste boek en verhaalt over fundamentele gebeurtenissen zoals de schepping en de zondvloed. Ook maken we in Genesis kennis met centrale personages zoals Adam, Noach en Abraham. Het tweede Bijbelboek, Exodus, wordt beheerst door de figuur Mozes, die zijn volk bevrijdt van de Egyptische slavernij om het naar het Beloofde Land te leiden. Daarop volgen de drie boeken Leviticus, Numeri en Deuteronomium, die vooral handelen over de goddelijke wet.

Ook de 27 boeken van het Nieuwe Testament (NT) zijn in vier groepen te rubriceren. De eerste grote categorie vormen de vier evangeliën (van *εὐαγγέλιον*: 'blijde boodschap') die we danken aan Matteüs, Marcus, Lucas en Johannes. De evangelisten doen verslag van Christus' aardse bestaan – vanaf de aankondiging van zijn geboorte bij Maria tot en met de kruisiging en hemelvaart. Het tweede deel bestaat uit het boek Handelingen, geschreven door Lucas, dat verhaalt over de moeizame geboorte van het christendom na Jezus' dood. De derde groep zijn de Brieven, voor twee derde het werk van Paulus. Die Brieven reiken de vroegste christenen een pakket onverbiddelijke gedragsregels aan. Het allerlaatste boek van het NT – en daarmee van de Bijbel – is ook het wonderlijkste boek. Onder de titel Openbaring (of Apocalyps) beschrijft dit boek het overweldigende visioen van de apostel Johannes op het eiland Patmos.

Kamerheer Jean de Vaudetar ►
schenkt de Franse koning
Karel v een verluchte Bijbel.

Een odyssee door de tijd en de ruimte

Om deze lange reis in beelden door de landstreken en de millennia heen te organiseren heeft de samensteller vijftig Bijbelse episodes uitgekozen. Dat aantal volstaat om de lezer een algemeen beeld te geven van de enorme rijkdom die de Bijbel kenmerkt. Toen die vijftig thema's vaststonden, volgde er een tweede selectie binnen een veel groter corpus, namelijk de schat aan schilderijen die vanaf de middeleeuwen tot en met de twintigste eeuw deze episoden hebben verbeeld – van romaanse fresco's uit de twaalfde eeuw tot Marc Chagall, die in 1985 is overleden. Bij die keuzes was het ons er vooral om te doen te laten zien hoe kunstenaars door de eeuwen heen Bijbelverhalen hebben geïnterpreteerd, getrouw aan de brontekst maar steeds weer nieuw en anders. Hoewel de samensteller heeft gestreefd naar een gevarieerd en evenwichtig scala van schilders en landen van herkomst, zal het niemand verrassen dat de schilders van de Italiaanse renaissance ruim zijn vertegenwoordigd.

Ten geleide

De presentatie van de taferelen op de volgende pagina's kent een vaste logica. De titel van de episode wordt gevolgd door een samenvatting van de betreffende Bijbeltekst en meestal een citaat daaruit. We verwijzen naar die passages met de in het Nederlandse taalgebied gebruikelijke notering. De vermelding

'Gen. 3:23-24' betekent: 'Genesis, hoofdstuk 3, vers 23 tot en met 24'.

De Bijbelcitaten in deze vertaling zijn ontleend aan de Willibrordvertaling.*

In de lopende tekst zijn voornaamwoorden die naar Christus of God verwijzen met kleine letter gespeld, dit om de leesbaarheid te verbeteren en neutraliteit te garanderen.

Na de toelichting op de Bijbelse context volgt een commentaar op het kunstwerk en de analyse van enkele boeiende en onthullende details ervan. Soms wordt het voornaamste kunstwerk vergezeld door een tweede en soms derde schilderij met hetzelfde thema teneinde verschillen te belichten in de behandeling van hetzelfde onderwerp – al naargelang van het land, het tijdvak of de inspiratie van de schilder – en ook om via dergelijke vergelijkingen een rijker en vollediger beeld te schetsen.

* *De Bijbel uit de grondtekst vertaald – Willibrordvertaling*. Boxtel: Katholieke Bijbelstichting, 1981 (3de herz. dr., 4de opl.).

De schepping van de wereld

Michelangelo

Het eerste hoofdstuk van Genesis, het eerste boek van de Bijbel, is gewijd aan de schepping van de wereld.

‘In het begin schiep God de hemel en de aarde. [...] Toen sprak God: “Er moet licht zijn!” En er was licht.’

Op de tweede dag worden de wateren gescheiden van het uitspansel; de dag daarop verschijnt het land, dat zich tooit met ‘jong groen gras, zaadvormend gewas, vruchtbomen die ieder naar zijn soort hun vruchten droegen, met zaad erin’. Op de vierde dag verschijnen de twee grote ‘lampen aan het hemelgewelf’ – de zon en de maan – en vervolgens ook de sterren. Op de vijfde dag schiep God de vogels en vissen, op de zesde verschijnen de wilde beesten, de tamme dieren en de soorten die over de grond kruipen. Op dezelfde zesde dag zegt God: “Nu gaan Wij de mens maken, als beeld van Ons, op Ons gelijkend; hij zal heersen over de vissen van de zee, over de vogels van de lucht, over de tamme dieren, over alle wilde beesten en over al het gedierte dat over de grond kruipt.” En God schiep de mens als Zijn beeld [...]; man en vrouw schiep Hij hen.’ Hij zegent hen en zegt: ‘Wees vruchtbaar en word talrijk; bevolk de aarde en onderwerp haar; heers over de vissen van de zee; over de vogels van de lucht en over al het gedierte dat over de grond kruipt.’

Op de zevende dag – onze zondag – rust God eindelijk uit, voldaan over zijn werk.

Gen. 1

De schepping van de wereld (De schepping van de zon, de maan en de planten),
1508-1512, fresco, 280 x 570 cm, gewelf van de Sixtijnse kapel, Vaticaan, Rome

De schepping van de wereld | Michelangelo

De beschildering van het plafond van de Sixtijnse kapel in het Vaticaan is een onderneming die begint op 10 mei 1508. Op 31 oktober 1512 huldigt paus Julius II het voltooide gewelf met veel pracht en praal in. Het centrale thema van de fresco's is de schepping en daarmee verbeeldt het plafond de belangrijkste episoden uit Genesis, het eerste Bijbelboek.

Over een lengte van 40,5 meter is het gewelfde plafond gestructureerd in zes verticale lunetten (die deel uitmaken van het tongewelf) boven de grote boogramen die van elkaar zijn gescheiden door pendentieven of zwikken – holronde driehoeken. Op basis van die betrekkelijk ingewikkelde architectuur deelt Michelangelo die vlakken zo in dat hij tot een symmetrische verdeling komt van de Bijbelscènes die hij heeft gekozen. Als aanhanger van het neoplatonisme (een filosofie uit de oudheid herzien in het licht van de evangeliën) schildert de kunstenaar in totaal negen taferelen naast elkaar: *Scheiding van licht en duisternis – Schepping van de zon, de maan en de planten – Scheiding van land en water – Schepping van Adam – Schepping van Eva – Zondeval en verstoting uit het paradijs – Offer van Noach – Zondvloed – Dronkenschap van Noach*. Het centrale gedeelte van de gigantische compositie verbeeldt dus de schepping van de wereld en de zondeval tot en met de dronkenschap van Noach. Helemaal rondom doen profeten en sibillen (vrouwen die optreden als spreekbuis van de goden) vermoeden dat het voor de mens niettemin mogelijk is te worden verlost. In plaats van een heroïsche interpretatie van Genesis kiest de kunstenaar voor een humanistische visie die de mens niet vrijpleit van zijn te verwijten zwakte, maar die anderzijds de mens ook afbeeldt als zoekend naar de redding van zijn ziel.

Het is dikwijls opgemerkt dat de taferelen niet de chronologische volgorde van de Schrift volgen. Het beeld van *De schepping van Adam* mag dan verreweg het populairste zijn, misschien is het in *De schepping van zon en maan* dat het buitengewoon dynamische karakter van Michelangelo's kunst het duidelijkste naar voren komt. Deze schildering bevindt zich in het midden van het drieluik van de schepping en toont een God met twee gezichten. Hij is een opperwezen met angstaanjagende kracht wanneer we hem van voren zien terwijl hij in een fenomenale perspectivische verkorting zon en maan scheidt, maar wanneer God zijn toeschouwers de rug toekeert krijgt hij een extra mysterieuze lading. Iets wat nog wordt versterkt door zijn plotselinge eenzaamheid, terwijl hij nog werd vergezeld door vier raadselachtige personages toen hij de hemellichamen schiep. ■

Een reusachtige restauratie

Van 1981 tot 1989 was de Sixtijnse kapel één groot restauratieatelier. Voorafgaand aan de restauratie gaf het plafond alleen nog donkere of aangetaste kleuren te zien, veroorzaakt door de tand des tijds, luchtvervuiling, kaarsenrook en wierookwalmen. Daarnaast vertoonde het metselwerk ook barsten en dienden eerdere, inadequate restauraties te worden gecorrigeerd. Niet verwonderlijk dat bezoekers sedertdien met stomheid geslagen zijn als ze de levendige en oorspronkelijke kleurenpracht aanschouwen. Een minpuntje is wel dat de schaduwpartijen die de schilder met beenderkool had aangebracht als gevolg van deze restauratie zijn verdwenen.

1 God op de rug gezien

Terwijl God linksonder de planten tot groei laat komen, keert het opperwezen hier de mens de rug toe. De plastisch bijzonder geslaagde weergave van de verkorte figuur, de natuurlijke wijze waarop hij zweeft en de verbluffende anatomische kennis waarvan deze figuur getuigt hebben de schilder van meet af aan grote bewondering opgeleverd die door de eeuwen heen nooit is afgenomen.

2 De zon in het midden

Een verbluffend statement maakt Michelangelo met deze indrukwekkende zonnenschijf, waarvan de schittering contrasteert met de wat mistige hemel, maar ook met de zachtere tinten waarin de personages zijn geschilderd. Vooral sinds de restauratie van de jongste decennia beseft de toeschouwer pas goed wat voor dynamiek deze geweldige en eerder heidense vuurbal creëert.

3 De figuren links van God

In zijn onschuldige naaktheid is het kind op de voorgrond niets meer of minder dan een voorbode van Christus, die – zijn ogen strak gericht op God – van zijn vader alles leert wat hij de mens zal moeten bijbrengen. Achter hem symboliseert de wat vage vrouwenfiguur de Heilige Geest, die in de christelijke iconografie de gedaante van een duif zal aannemen.

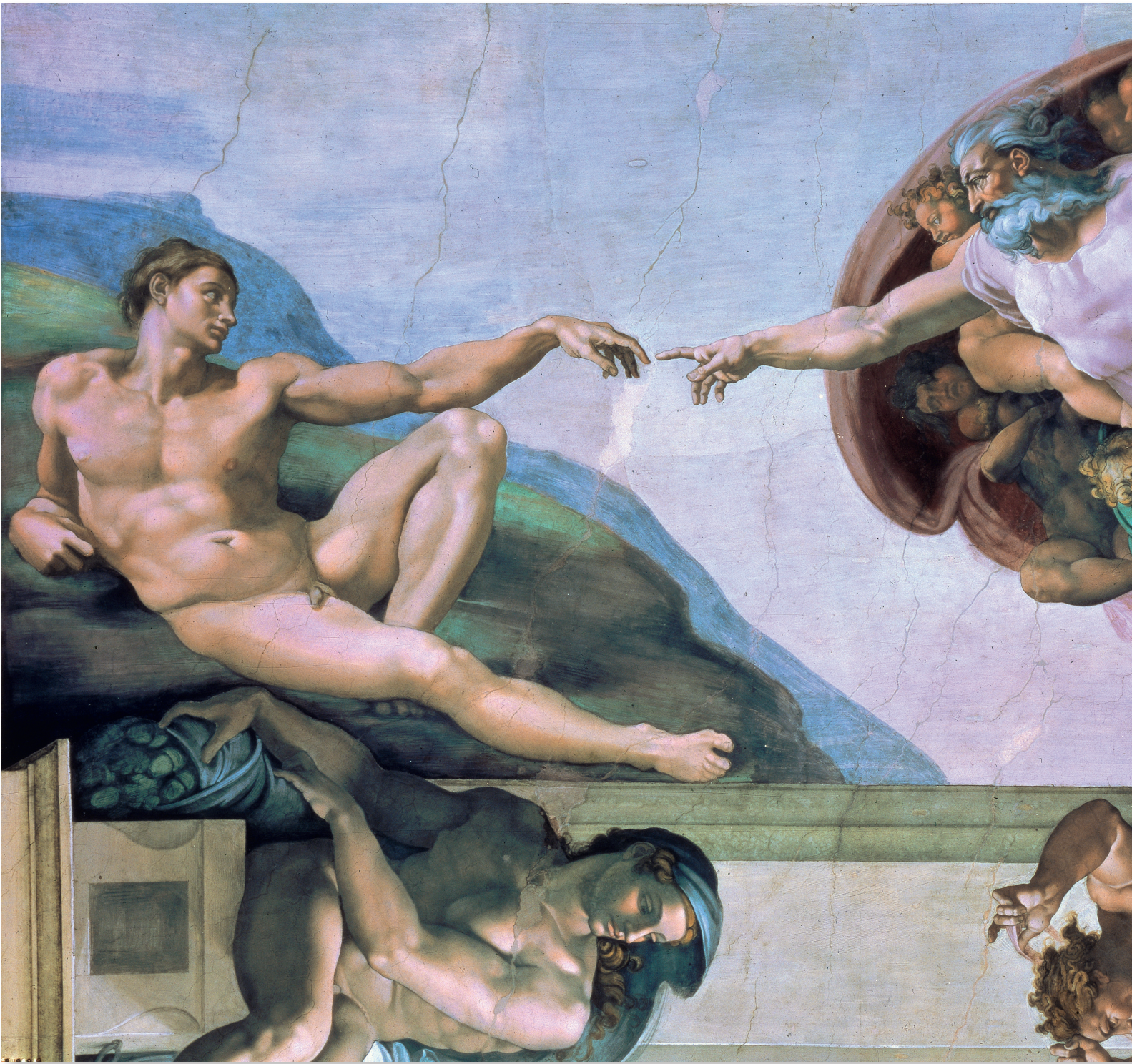
4 Een naakte jongeman

Op de hoeken van de centrale taferelen zijn twintig naakte jongemannen – *ignudi* – geplaatst. Of we ze nu zien als engelen zonder vleugels of als atleten uit de oudheid, ze getuigen zowel van de vindingrijkheid en het vernuft van de schilder als van diens artistieke vrijheid bij de totstandkoming van dit werk.

5 De figuren rechts van God

Onder Gods linkerarm, die gestrekt is naar de maan, ontwaren we twee personages met vrij mysterieuze gezichten. Gehuld in een blauw-grijs gewaad dat contrasteert met de naaktheid van de andere hoofdrolspelers, slaat de eerste de ogen neer terwijl de andere juist opkijkt. Beiden lijken de afgronden te peilen van een schepping waarvan betekenis en reikwijdte het menselijk begrip overstijgen.

De schepping van de mens (De schepping van Adam),
rond 1511, fresco, 280 x 570 cm, gewelf van de Sixtijnse kapel, Vaticaan, Rome

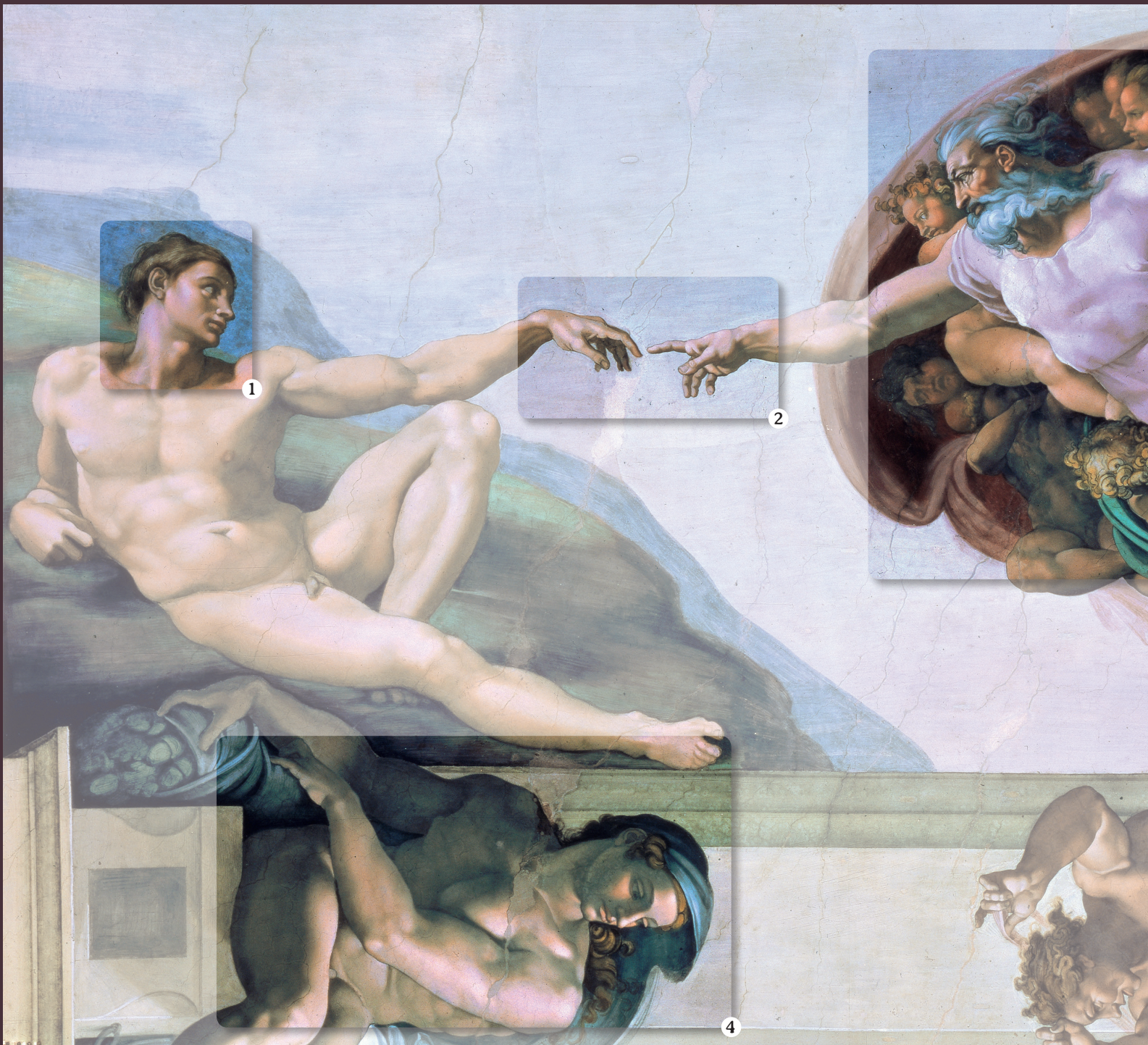

De schepping van Adam

Michelangelo

Het tweede hoofdstuk van Genesis gaat verder in op de schepping van Adam en Eva: 'Toen boetseerde God de mens uit stof, van de aarde genomen, en Hij blies hem de levensadem in de neus: zo werd de mens een levend wezen.' Daarna legt God de hof van Eden aan waarin hij de mens plaatst, een paradijs waar vier rivieren doorheen stromen. In het middelpunt van dit paradijs wordt de boom van de kennis van goed en kwaad geplant, de enige boom waarvan de mens de vruchten niet mag eten, op straffe van de dood. Als God vervolgens 'alle dieren op het land en alle vogels van de lucht' heeft geschapen, laat hij Adam in een diepe slaap vallen. Daarna neemt hij een van Adams ribben en vormt uit die rib een vrouw [Eva], die hij vervolgens naar de mens brengt. 'Zo komt het dat een man zijn vader en zijn moeder verlaat en zich zo aan zijn vrouw hecht dat zij volkomen één worden.' De naaktheid van de man en van de vrouw staat op dat moment nog borg voor hun zuiverheid.

Gen. 2

1 Het gezicht van Adam

Het gezicht van Adam is verbazingwekkend uitdrukingsloos, wat volledig harmonieert met de ontspanning die de rest van zijn lichaam typeert. Hoewel hij slechts loom een vinger opheft en daar met een onzekere, vlot geschetste blik naar kijkt, geeft zijn profiel toch blijk van enorme kracht en soliditeit, wat ons eraan herinnert dat Michelangelo vóór alles beeldhouwer is.

2 Het treffen van de vingers

Het is niet zonder betekenis dat de wijsvinger van Adam en die van God elkaar dicht naderen zonder elkaar te raken. Het piepkleine interval dat hen scheidt, verbeeldt het feit dat de goddelijke en de menselijke wereld van een geheel andere aard zijn. Opvallend is vooral dat de ware kracht uitgaat van Gods hand, terwijl die van de mens passief is.

3 De engelen rondom God

Michelangelo neemt er geen genoegen mee engeltjes en serafijnen op een mechanische manier af te beelden. In plaats daarvan geeft hij de hemelse wezens die de scheppende God vergezellen bij diens inspanningen een verbluffend natuurlijk voorkomen. Alsof ze worden meegezogen door een krachtige windstoot en beschenen door het licht van een nog gloednieuwe zon, valt de groep hemelbewoners op door hun diepe menselijkheid.

De schepping van Adam | Michelangelo

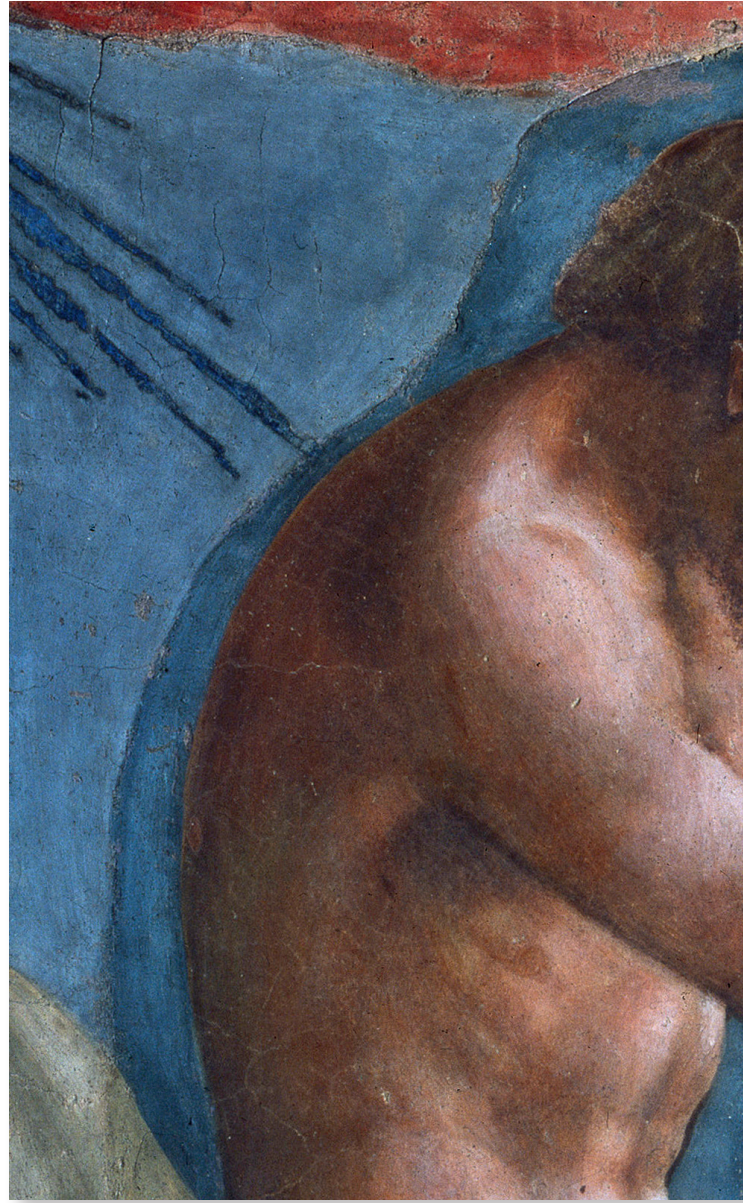
4 Een naakte jongeman

Vlak onder het been van Adam heeft de schilder in symmetrische positie een van die twintig knappe en androgyne adolescenten geplaatst die zich met hun onduidelijk omliggende status ophouden in de hoeken van de grootste fresco's (de *ignudi*).

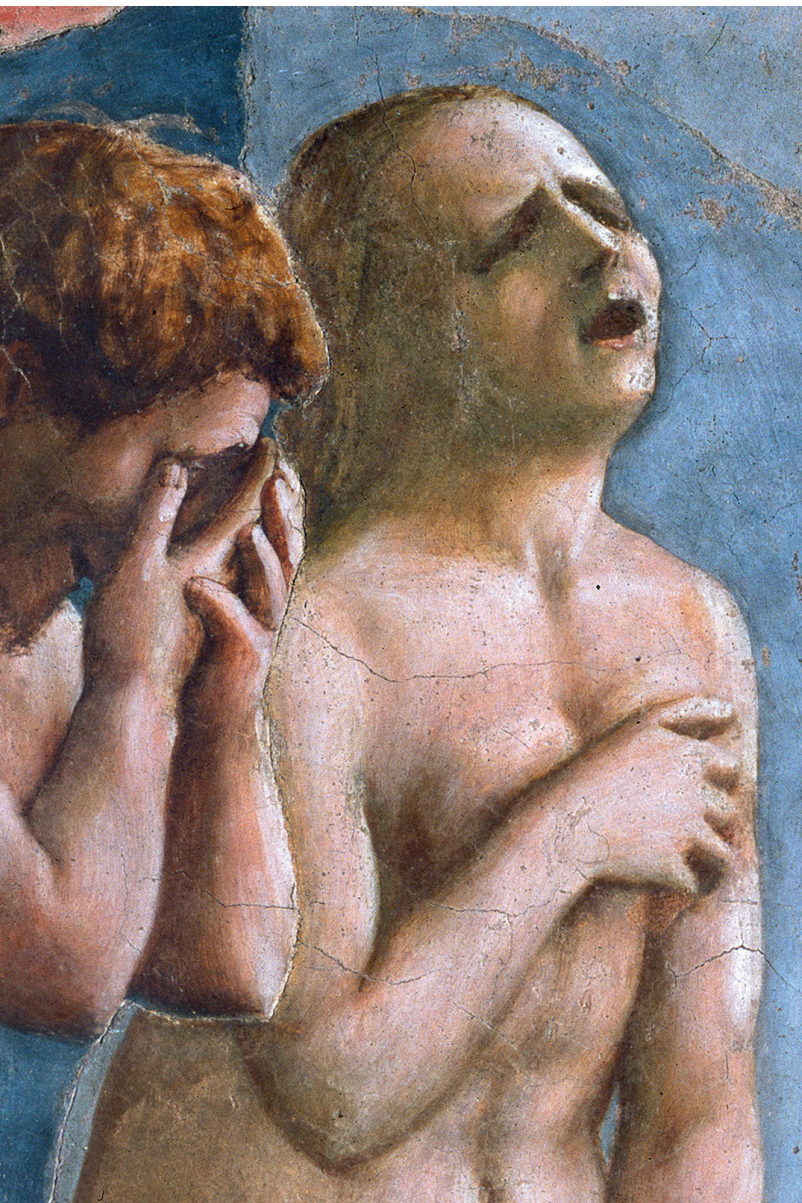
De *Schepping van Adam* verschijnt meteen na de *Scheiding van land en water* en wordt zelf weer gevolgd door de *Schepping van Eva*. Verschillende bronnen lijken te suggereren dat dit tafereel behoort tot de laatste die de kunstenaar voltooide, aangezien hij het project aanving ter hoogte van de ingang van de kapel en daarvandaan in de richting van het altaar werkte. De demontage van de stellingen in 1510 en de heropbouw ervan in de tweede helft van de kapel, in de herfst van 1511, verschaften dan ook waardevolle chronologische aanwijzingen, bijvoorbeeld dat de *Schepping van Adam* met redelijke zekerheid kan worden gedateerd op eind 1511. Overigens is er een duidelijke cesuur te zien tussen de voorste en de achterste helft van het plafond van de Sixtijnse kapel: de composities die de schilder het laatste voltooit, zijn aanmerkelijk krachtiger en expressiever dan de eerste.

Het zal iedereen duidelijk zijn dat we ons hier buigen over een van de meest iconische beelden van de geschiedenis van het mensdom. De levensvonk die ontstaat door het eenvoudige contact van de vinger van God met die van de mens, is een beeld dat al ettelijke eeuwen deel uitmaakt van het pantheon der scheppingsverhalen. Adam ligt uitgestrekt op een natuurlijk groene helling en is afgebeeld als een jonge en atletisch gebouwde man – en beslist niet als het pasgeboren kindje Jezus dat zich in het Nieuwe Testament zal aandienen als Verlosser. Behaaglijk neergevlijd strekt hij op sierlijke wijze, zonder bang of danig onder de indruk te zijn, zijn arm uit naar God, verbeeld als een geweldenaar die vergezeld door een groep engelen uit de wolken opdoemt, gehuld in een gewaad dat eerder barok dan Bijbels is. Vele commentatoren wijzen overigens op de analoge vorm van die purperen mantel met de menselijke hersenpan, het onderkomen van het brein, bron van alle energie.

Ook God strekt zich uit, maar veel krachtiger. We zien een grijsaard met een baard die zijn linkerarm op merkwaardige wijze om een vrouwenfiguur heeft geslagen. Moeten we in dat beeld de aankondiging zien van Eva, die, totdat ze aan Adam zal worden geschonken, een bedaard en onsterfelijk leven leidt in de paradijselijke wereld die nog niet door het kwaad is verpest? Eén arm gebogen, de andere gestrekt, één been gestrekt, het andere gebogen... de houding van God vertoont grote gelijkens met die van de mens, die het opperwezen dan ook heeft geschapen 'naar Zijn beeld'. Het essentiële verschil is wel dat de mens naakt is; een voorbode van het verlies van de zuiverheid van de mens wanneer hij de erfzonde begaat. Tijdgenoten van Michelangelo zagen in de figuur van Adam veel meer dan de afbeelding van een kerngezonde jongeman; ze zagen er al snel de belichaming in van het goddelijke ideaal, de volmaakte figuur naar Gods wil. Maar was tegen het einde van de middeleeuwen de crux van de Italiaanse renaissance niet juist de verheerlijking van schoonheid, waar die ook maar viel te ontdekken, te beginnen bij anatomische modellen? ■

Adam en Eva verdreven uit het paradijs,
1426-1427, fresco, 208 x 88 cm, Santa Maria
del Carmine (Brancaccikapel), Firenze

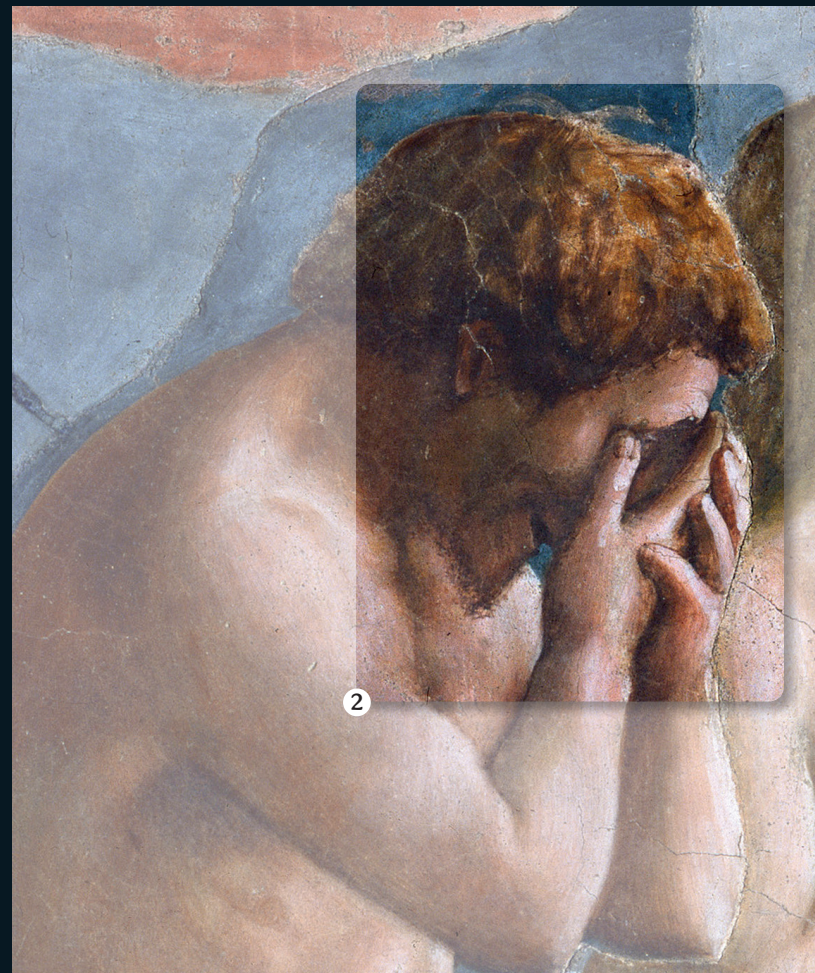
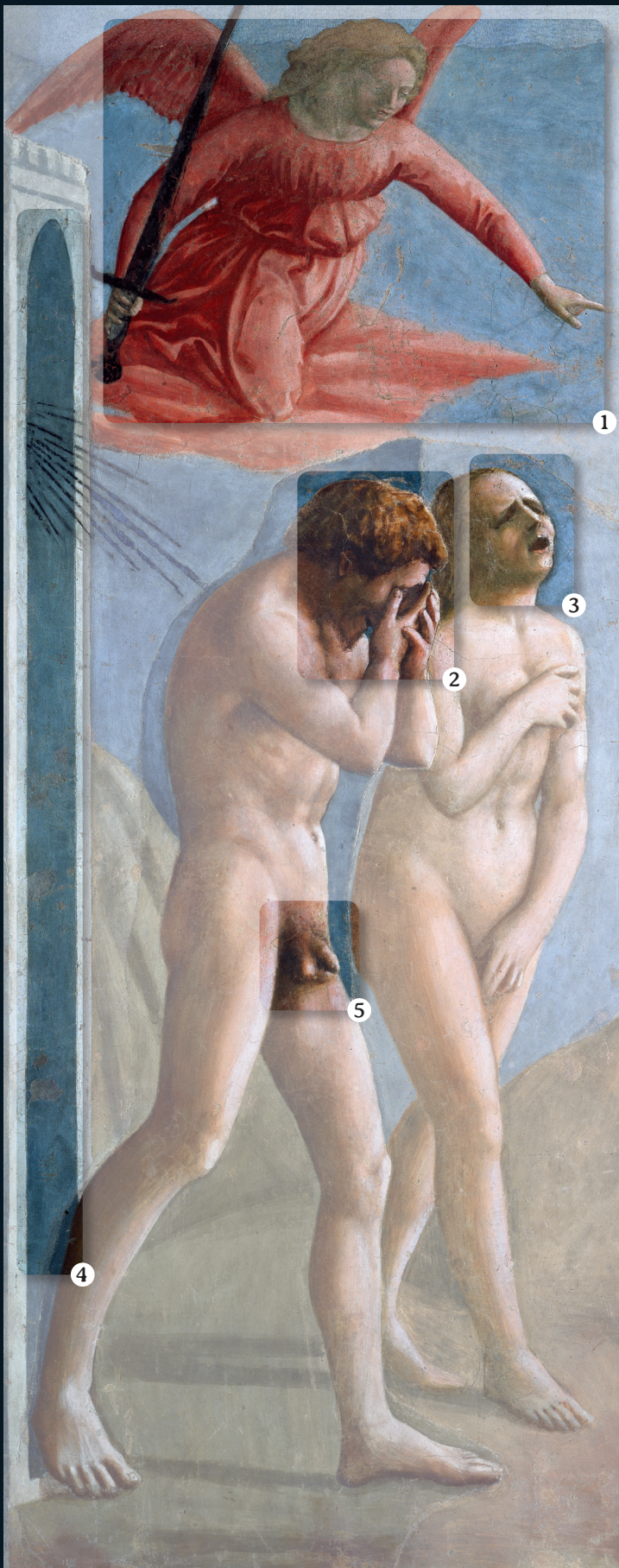

Adam en Eva verdreven uit het paradijs

Masaccio

Daartoe verleid door de slang heeft Eva de vrucht van de verboden boom geplukt en ervan gegeten. Ook Adam laat ze ervan proeven. Meteen geven de twee echtgenoten zich dan voor het eerst rekenschap van hun naaktheid en bedekken ze zich met vijgenbladeren. Ook proberen ze God voor te liegen. Deze vervloekt de slang, zegt tegen de vrouw dat zij met pijn zal baren en tegen de man dat hij alle dagen zal moeten ploeteren om in leven te blijven. God houdt hem ook voor dat de mens stof is en tot stof zal weerkeren. En dan volgt de straf: 'Daarom verwees God hem uit de tuin van Eden, en moest hij de grond gaan bebouwen waaruit hij was genomen. Hij verjoeg dus de mens uit de tuin, en aan de oostkant van de tuin van Eden plaatste Hij de kerubs en de vlam van het wentelende zwaard, om de weg naar de boom van het leven te bewaken.'

Gen. 3:23-24

1 De engel met het zwaard

Gezeten op een wolkenpartij die even rood is als zijn gewaad en zijn vleugels heft de engel der wrake hetzelfde zwaard dat aan het einde der tijden zal zorgen voor de triomf van de aartsengel Michaël op de duivelse krachten. Het onverbiddelijke gebaar van zijn linkerarm duidt erop dat het zwaard bij het geringste teken van verzet zal neerdalen op de van verdriet verscheurde zondaars.

2 Het hoofd van Adam

Terwijl Eva haar gezicht opheft in het volle licht, verdwijnt het gelaat van Adam in de schaduw van zijn handen. Snikkend lijkt de onfortuinlijke nog niet de volle omvang te bevatten van de verschrikking van een situatie die het gevolg is van zijn onbezonnenheid.

3 Het hoofd van Eva

Het gezicht van Eva is altijd weer indrukwekkend. Haar hoofd is opgeheven en uit haar open mond klinkt een onbedwingbare jammerklacht, terwijl haar ogen zijn gereduceerd tot twee zwarte streepjes zonder wimpers of wenkbrauwen: de wrede vertaling van een smart waartegen geen remedie bestaat.

4 De poort van het paradijs

Heel betekenisvol in de schildering van deze poort is dat hij zo wonderlijk smal is, wat nog wordt versterkt doordat we die toegang perspectivisch verkort zien. Krachtiger nog dan de zwarte bliksemschichten die eruit komen – een indringend beeld van de woorden van de vertoornde God – is het de smalheid van de poort die bij

de twee ongelukkigen alle hoop doet vervagen hier ooit te kunnen terugkeren: ze zijn voorgoed veroordeeld de woestijnpaden door onvruchtbaar land te bewandelen.

5 Het geslacht van Adam

Het is opmerkelijk dat de man in zijn ontreding eerder geneigd is zijn gezicht dan zijn geslachtsdelen te bedekken, dat in tegenstelling tot de ongehoorzame Eva, die haar boezem en schaamstreek aan het zicht onttrekt in plaats van het verdriet dat haar gelaatstreken misvormt.

In de zeventiende eeuw laat Cosimo III, de zeer katholieke groothertog van Toscane, deze onbeschaamdheid bedekken door twee afzichtelijke vijgenbladeren, die minder schijnheilige restaurateurs in 1980 gelukkig hebben verwijderd.

Adam en Eva verdreven uit het paradijs | Masaccio

De fresco's in de Brancaccikapel, waarvan de vervaardiging rond 1420 aanving onder leiding van de Florentijnse schilder Masolino da Panicale, vormen de eerste frescocyclus die zich schikt naar de wetten van het perspectief. Verscheidene momenten uit Genesis en uit het leven van Petrus worden hier behandeld. Zo ontstaat een lofzang op de kracht van de blijde boodschap, maar wordt ook de lof gezongen van de nieuwe mens, geplaatst in het middelpunt van de wereld.

Weinig kunstenaarslevens zijn zo fascinerend als dat van Tommaso di Ser Giovanni, die we beter kennen als Masaccio (of 'sloddervos', niet zo'n vriendelijke bijnaam, die verwijst naar zijn slordige wijze van kleden). Masaccio wordt op 21 december 1401 geboren, maar verdwijnt uit beeld in 1428, het jaar waarin hij Firenze verlaat om naar Rome te reizen. We weten niet wat hem is overkomen, of hij ziek is geworden, een ongeluk heeft gehad of misschien is vergiftigd. Bij gebrek aan betrouwbare bronnen kunnen we slechts gissen naar wat er is gebeurd. Ondanks zijn korte aardse bestaan geldt Masaccio als de belangrijkste exponent en voornaamste overgangfiguur van de schilderkunst van de vroege renaissance – zoals Ghiberti dat is voor de beeldhouwkunst en Brunelleschi voor de architectuur. Laatst genoemde is overigens ontroostbaar: nog jaren na Masaccio's dood zal hij over de jonge snaak die hij zo bewonderde en die hij had geholpen om de perspectiefwetten onder de knie te krijgen, de woorden herhalen: 'Wij hebben een groot verlies geleden!'

Het eerste kenmerk van de kunst van Masaccio is zijn ambitie de wereld zo natuurgetrouw mogelijk weer te geven aan de hand van een al even sobere als expressieve beeldtaal. Daarvan getuigt op magistrale wijze het fresco *Adam en Eva verdreven uit het paradijs*, dat de bezoeker van de Brancaccikapel (genoemd naar de notabele die in 1386 de bouw ervan financierde) in de Santa Maria del Carmine in Firenze ontdekt op de pilaster links. Op basis van recente analyses hebben we het werkplan van de schilder kunnen reconstrueren. Het werk heeft hem vier dagen gekost. Elke dag stond in het teken van het aanbrengen van de verf op een geprepareerd deel van de bevochtigde muur. Achtereenvolgens schilderde Masaccio zo de gewapende engel, Adam, Eva en tot slot de paradijspoort.

Ondanks de bescheiden afmetingen is de verdrijving uit het paradijs misschien wel het meest emblematische werk van het humanisme dat de renaissance typeert. Na te hebben geproefd van de boom van de kennis van goed en kwaad worden Adam en Eva veroordeeld tot hard labuur, pijn en de dood. Ze begeven zich op weg naar een schrikwekkende woestijn, die ze voortaan zullen moeten bebouwen. Het kille licht waarin hun gestalten zich aftekenen heeft alle zachtheid verloren die het had in het paradijs. Van nu af aan behoren ze tot de wereld der mensen. Daarvan getuigt ook de krachtige vormweergave van de lichamen die op weg zijn naar een wereld die ook de onze zal zijn. Terloops zij opgemerkt hoe verbluffend natuurgetrouw de houding van beide figuren is, ondanks de opzettelijk snel opgezette tekening en de afwezigheid van bijkomende elementen.

Het landschap van hun straf, de schrale heuvels en de dorre vlakte, is bijna teruggebracht tot een abstractie, terwijl het toch volledig strookt met het silhouet van de twee lopende figuren. Vooral de gebogen lijn van de heuvel links sluit volmaakt aan op de tekening van Adams been, terwijl de bovenrand van de heuvel rechts door de elkaar kruisende knieën van Eva loopt. Heel krachtig wordt hier het idee benadrukt dat het morele falen van de mens hem komt te staan op een fysieke straf die des te rampzaliger wordt naarmate hij zich met schaamte en afgrijzen bewust wordt van zijn naaktheid. Het enige sprankje hoop dat deze troosteloze schildering biedt is de solidariteit, het samenzijn van de twee echtelieden, die elk afzonderlijk lijden onder hun morele ontreding, maar die wel zijn verenigd in afwachting van de nog ver verwijderde verlossing van alle kwellingen die de aarde tot een tranendal maken. ■